

ז. "לדוד, ד' אורי וישעי"*

יהיו אולי שיופתעו, אך האמת היא שלא כל קהילות ישראל נוהגות לומר את מזמור כז בתהלים, "לדוד ד' אורי וישעי", כתוספת לתפילות שחרית ומנחה-ערבית בחודש אלול. חסידי צאנו למשל, כמסורת ממייסד השושלת, בעל הדברי חיים, וכן כמה חסידויות נוספות¹ נמנעות במפגיע מאמירתו. שני נימוקים עיקריים נאמרו בדבר: ראשית, בשל הנטייה לייחס את מנהג האמירה לספר חמדת ימים, החשוד בשבתאיות. כך למשל כותב הרב פנחס חיים טויב מראזלא במכתבו שנדפס בתחילת ספר לב שמח:

הלא ידוע לך שאין אנחנו אומרים לדוד [...] וכשהייתי בשנת תרפ"ז בקארלסבאד והיה שם הגה"צ מפארסיב בארץ פולין נכד של היהודי הקדוש ז"ל, ואמר לי שמקובל בידו בוודאי מרבינו היהודי הקדוש זצ"ל זקינו איש מפי איש, שלא אמר 'לדוד' מחמת ששמע מרבו הקדוש מלובלין זצ"ל, שזה הדבר אמירת 'לדוד' הוא מן הספר חמדת ימים. שנית, תוצאה מהנהגה כללית להימנע משיבוץ בתוככי התפילה מה שאינו תקנה קדומה: "מה שלא הובא בשולחן ערוך ובכתבים איני אומר – היות ובעוה"ר כשל כח הסבל וכל תפילותינו רק מן השפה ולחוץ [...] ורק ההכרח לא יגונה מה שמוזכר בשו"ע ובכתבים באין ברירה, אבל מה שאפשר לפטור ממנה יותר טוב לכגון דידן שאין כדאין" (קובץ אגרות קודש לאדמו"ר מצאנא-קלויזנבורג, מכתב ח).²

בין כך ובין כך "לדוד ד' אורי וישעי" אינו נאמר אצלם. ולא רק אצל החסידים; גם משמו של הגר"א נמסר מפורשות בספר מעשה רב (אות נג): "מר"ח אלול עד יום הכיפורים אין אומרים קאפיטל כ"ז".³ וכך

* תמצית המאמר פורסמה ב"הצופה", י"ט באלול תשס"ח (19 בספטמבר 08).

1 למשל חסידות ראפשיץ.
2 ביחס לטיעון זה צריכות עיון כמה וכמה הוספות, כדוגמת "ברוך שמיה", "כגוונא" או "במה מדליקין", "אב הרחמים" ועוד הרבה שנכנסו לסידורי תפילה, כולל סידורי תפילה של אסכולות אלה. ועוד יתר עליהם "שיר המעלות ממעמקים קראתיך" שנאמר בתוככי עיקרי התפילה, בין "ישתבח" ל"ברכו". להגר"א ואסכולתו אכן אינו נאמר, ויש בכך עקיביות, אולם לדידם תמוה מה גרע מכך "לדוד, ד' אורי וישעי" שנאמר בשלהי תפילה.
3 נכון הוא שיש מהסידורים המתאימים להציג את נוסח הגר"א, ששילבו את המזמור בתפילה, ברם הדבר תמוה לאור האמירה המפורשת שב"מעשה רב". אכן בסידור אזור אליהו שבעריכת ר"י כהן וש"ב י' וינוגרד, הנצמד בדיוקנות למסירת הגר"א, המזמור נעדר.

ה"חיי אדם" אינו מזכיר אותו ובמחזור רעדלהיים (נדפס בשנת תקעה) וכן בסידור עבודת ישראל (נדפס תרכח) אינו מופיע. כך גם התימנים, למצער אלו המאמצים את נוסח בלאדי, אינם נוהגים לאמרו, אם כי המאמצים את נוסח שאמי נוהגים לאמרו.

לעומת זאת יש קהילות, בעיקר מעדות המזרח, הנוהגות לאומרו תדיר, לא רק בחודש אלול אלא כל ימות השנה. כבר החיד"א צידד בכך וכתב בספרו סנסן ליאר: "ומה טוב לאומרו כל השנה אחר שחרית, מנחה, ערבית, ולפחות כל יום, האומרו בכוונה אחר תפילת שחרית ימצא חיים". ושוב צידד בכך בספרו מורה באצבע (סימן לז): "מנהג טוב לומר אחר כל תפלה [...] ובפרט מר"ח אלול עד הושענא רבא". אכן כך נדפס בסידור עולת התמיד ובסידור תפילת החודש, ובספר ימלט נפשו לר' אברהם חמוי מאריך בסגולת המזמור:

סוד גדול ונורא וסגולה נשגבה מצאתי באמתחת כתבי רבני שאלוניקי יע"א, מי שהוא בעל נפש יכתוב לו מזמור זה על גוויל או קלף כשר המעובד לשם ספר תורה, ובכל יום יפתח ההיכל ויקרא המזמור הנזכר בכוונה עצומה.

בהחלט מעניין שמהרי"ל, מתעד מנהגי אשכנז הקדומים, ציין למנהג לאמרו בשלהי חג הפסח:

אף אם מנהג המקומות משתנים זו מזו, דכל נהרא ונהרא ופשטיה, מכל מקום לא מנעתי להעתיק ממנהגי מהרא"ק [= רבי אברהם קלוזנר] כדי לדקדק לפעמים מנהג הנעלם ולהשיב לשואלי דבר [...] ליל ראשון דיו"ט אחרון אומרים אורי וישעי (ספר מהרי"ל – מנהגים, סדר התפילות של פסח, א).

כאמור אלה שני הקצוות, ואולם פוק חזי מאי רובא דעלמא דבר – רוב העולם נוהג להוסיפו לתפילה, החל מראש חודש אלול ועד שמיני עצרת. מה מקורו של המנהג? מה עומד ברקע בחירתו של מזמור זה דווקא לאותה הוספה ומה עיקרי תוכנו של המזמור? למשהו מזה נבקש לתת דעתנו להלן.

השתלשלות המנהג

כאמור יש שטענו כי מקורו הראשון של המנהג בספר חמדת ימים, ומי שביטא טענה זו כיוון כמובן להביע בכך שלילה. ברם זה כבר עמדו על כך שהעובדות ההיסטוריות שונות. ספר חמדת ימים נדפס באיזמיר בשנים תצ"א–תצ"ב על ידי ר' יעקב ב"ר יום טוב אלגאזי שמצא את כתב היד בצפת, בלי ציון

שם מחברו. על זהות המחבר התנהל ומתנהל פולמוס,⁴ ואולם ביחס לנדון דידן הדבר אינו כך. זאת משום שכבר כשלושים שנה קודם לצאתו לאור של הספר חמדת ימים, נרשם עניין אמירתו של מזמור כז עלי ספר. לשון אחר: חמדת ימים אינו המקור אלא להפך, זה עוד אחד מהמקרים שהספר חמדת ימים שיבץ נהגים ומסורות שקדמו לו.

הראשון שהזכיר את מנהג האמירה היה כנראה המקובל ר' חיים בן אברהם הכהן מארם צובא, תלמידו של ר' חיים ויטל, בספרו שערי רחמים (עמ' כד; משמו הדברים שבים ומופיעים בספר שערי רצון אשר אמנם ראה אור רק בשנת תק"א בשאלוניקי, ברם ר' חיים עצמו נפטר כבר בשנת תט"ו!); המנהג מוזכר גם בספרו של ר' בנימין בינוש בן יהודה ליב (הכהן) שם טוב קטן (תפילות על דרך הסוד ולפי כוונות האר"י) שיצא לאור בזולצבך בשנת תס"ו, שם כתב: "הא לך סוד גדול – כל האומר רז מזמור זה מר"ח אלול עד אחר שמחת תורה, אפילו גזירה רעה נתונה על האדם מן השמיים יכולנה לבטלה, ומבטל ומעביר מעליו כל גזירות רעות וקשות, ויוצא בדימוס זכאי בדין". גם בספר זכירה, של רבי זכריה סימנר, שנדפס לראשונה בהמבורג בשנת תס"ט, נכתב: "סוד גדול האומר מזמור זה [...] אזי הוא מובטח שיוציא ימיו ושנותיו בטוב ומעביר כל המקטרגים". מאוחר יותר, גם החיד"א שזכר לעיל ששיבץ את המזמור וצידד באמירתו מידי יום, הביע זאת בספרו מורה באצבע, שנדפס בשנת תקמ"ו, ושוב בספרו סנסן ליאר, שנדפס בשנת תק"ן. נכון הוא שכחלק מסידור תפילה המזמור מופיע לראשונה כנראה רק בסידורו של תלמיד הבעש"ט, ר' שבתי מרשקוב, "סדר תפילה מכל השנה עם כוונות האר"י", שנדפס לראשונה בקוריץ בשנת תקנ"ד. עוד יש להדגיש כי קיים תיעוד ברור להתפשטותו של המנהג, כפי שמובא בספר שער המלך, שנדפס בשנת תקכ"ב: "באתי לדבר בענין המנהג היפה ונכון שנתפשט ברוב הקהילות הגדולות והקטנות שאומרים [...] באתי להחזיק בשתי ידים המנהג הזה שלא יזיזו מזה הפרשה [...] לכן תהא הפרשה הזאת חביבה על כל העולם, ובפרט להבאים בסוד ד'".

4 זה כבר הכביר בעניינו דברים החוקר-הביבליוגרף אברהם יערי אשר פרסם בשנת תשי"ד (1959) את ספרו תעלומת ספר בנדון וראו ישעיה תשבי, "לחקר המקורות של 'חמדת הימים'", נתיבי אמונה ומינות, עמ' 105 ואילך.

מכאן הבאתו החוזרת ונשנית של המנהג בספרי הפוסקים. ראשון ובולט שבהם בספרו של ר' אפרים זלמן מרגליות מטה אפרים (סימן תקפא סעיף ו), הדין בפרוטרוט בזמני אמירתו של המזמור:

נוהגין במדינות אלו מראש חדש אלול ואילך עד יום כפור לומר בכל יום אחר גמר התפלה מזמור כ"ז בתהלים לדוד ה' אורי וישעי בוקר וערב. ואומרים אחריו קדיש יתום. ואנו נוהגין לאומרו עד שמיני עצרת ועד בכלל. וגם נהגנו לאומרו בכל יום שיש בו מוסף אחר גמר תפלת שחרית קודם אין כמוך. ובערב אומרים אותו אחר תפילת המנחה.⁵

וכן מצוין בקיצור שולחן ערוך (סימן קכח סעיף ב), משנה ברורה (סימן תקפא ס"ק ב) ועוד הרבה. כאמור כך רווח הנוהג הלכה למעשה ברוב קהילות ישראל.

ייחודיות המזמור

מה יש בו במזמור זה שדווקא הוא נבחר, לצד תקיעת השופר, לפתוח את הימים הנוראים, ולסמן את חודש אלול? כבר מייסדי ההנהגה חשפו כמה נימוקים לכך, ובדור האחרון נוספו עליהם עוד מגוון הסברים. ראש לכול, הם חכמים במדרש תהלים על אתר (כז, ד) שקשרו בין המזמור ובין הימים:⁶ "רבנין פתרי קרא בראש השנה וביום הכפורים. 'אורי' בראש השנה, שהוא יום הדין, שנאמר והוציא כאור צדקך ומשפטך כצהרים (תהלים לז, ו). וישעי' ביום

5 עוד הוסיף במטה אפרים, שם: "ויראה לי שבמקומות שאומרים אותו אחר גמר התפילה אזי בראש חודש יש להקדים מזמור ברכי נפשי למזמור אורי וישעי. וכן במקומות שאומרים אותו אחר תפילת שחרית ונוהגין גם כן לומר שיר של יום אחר תפילת שחרית, יש להקדים השיר של יום לפי שהוא תדיר, וכן ברכי נפשי הוא תדיר בכל ראש חודש. ובמקום שאין שם רק אבל אחד, יש לומר שני המזמורים ברכי נפשי ואורי וישעי בלי הפסקת קדיש, שלא להרבות בקדישים. אבל בין שיר של יום לאורי וישעי יש להפסיק באמירת קדיש בכל ענין שלא יהיה נראה שגם אורי וישעי הוא משיר של יום".

6 השוו מדרש ויקרא רבה, כא: "רבנן פתרין קרא בראש השנה ויום הכפורים, אורי ברי"ה וישעי ביום הכפורים, ממני אירא עזי וזמרת יה, בקרוב עלי מרעים אלו שרי אומות העולם, לאכול את בשרי לפי ששרי אומות העולם באין ומקטרגין על ישראל לפני הקב"ה ואומרים לפניו רבשי"ע אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים מפני מה אלו יורדין לגיהנם ואלו אינן יורדין לגיהנם, צרי ואויבי לי בימות החמה שס"ה יום השטן גימטריא שס"ד שכל ימות השנה השטן מקטרג וביום הכפורים אינו מקטרג. אמרו ישראל לפני הקב"ה אם תחנה עלי מחנה של סמא"ל לא יירא לבי שהבטחתי בזאת יבא אהרן אל הקדש".

הכפורים, שיושיענו וימחול לנו על כל עונותינו".⁷ אם זיקה זו מיוחסת רק לראש השנה וליום הכיפורים, הרי דורשי רשומות הוסיפו ש"בסכה" רומז לסוכות, ולכן אין להפסיק את אמירת המזמור ביום הכיפורים, אלא נכון וראוי להמשיך את אמירתו עד שלהי חג הסוכות. כך כתב ב"מטה אפרים", בחלק "אלף למטה", כמו גם בקיצור שולחן ערוך: "יסוד המנהג על פי המדרש שוחר טוב, 'אורי' בראש השנה ו'ישעי' ביום הכיפורים, ואחר כך 'כי יצפנני בסכה' שהוא רמז לסוכות".⁸ לימים, בסידורו הנ"ל של ר' שבתאי מראשקוב נימק את האמירה בדרך שונה: "מזמור זה יש בו י"ג שמות הוי"ה ולכן אומרים אותו מראש חודש אלול, שמראש חודש אלול נפתחים י"ג מכילין של רחמים ועל ידי אמירת המזמור יכולין לבטל מעלינו כל המקטרגים לפני בית הדין של מעלה". בסגנון דומה מופיעים הדברים אצל בעל ההפלאה (לפרשת אחרי מות): "ושמעתי הטעם, מפני שיש בו י"ג שמות הוי"ה כנגד י"ג מדות האומרים באלול", והאריך שם לרמז את סדר הימים הנוראים על סדר המזמור. פרשנים נוספים העירו שתיבת "לולא", שלקראת חיתום המזמור – "לולא האמנתי לראות בטוב ד' וגו' " – מכילה את אותיות "אלול". כך כתב רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו פרי צדיק (ח"ה – דברים, עמ' מד):

7 ראו גם זוהר, חלק ג, פרשת במדבר, קיט ע"א: "פתח ואמר (תהלים כז) [...] ד' אורי וישעי ממי אירא, כיון דבר נש אסתכל (נ"א: אתאחד) בנהורא דלעילא וקודשא בריך הוא אנהיר עליה לא דחיל מעלאין ותתאין, כמה דאת אמר (ישעיה ס) ועליך יזרח ד' וכבודו עליך יראה, ד' מעוז חיי, כיון דקודשא בריך הוא אחיד ביה בבר נש לא מסתפי בההוא עלמא מכל מאריהון דדינין". אף זה מסר המתאים מאוד לחודש אלול ולימים הנוראים. וראו שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סימן כד, אות ה: "זה שבר"ה ההתגלות האלוקית מכונה בשם אורי וביוה"כ היא מכונה בשם ישעי, מפני שבר"ה ממציא הקב"ה אור מיוחד לכל אחד מישראל לעורר אותו עיי"כ בתשובה ולהאיר לו את הדרך אשר ילך בה לטוב לו, וכך כותב החתם סופר ז"ל בדרשותיו (דף י"א ע"ב) שבר"ה הקב"ה שולח התעוררות ממעל לכל איש מישראל לשוב אליו, וממנו יתברך יבוא הדיבור אל פיו להתפלל לפניו ע"ש. ברם האור מועיל למי שיכול מכל מקום ללכת אזי על ידי האור יראה את הדרך אשר ילך בה, אבל זה לא יכול להועיל למי שמושקע בבור מעמקים ביון-מצולה של טומאת-העבירות ונאחז שם עד כי איננו יכול לעלות משם בכוחות עצמו כדי ללכת בדרך הישרה אשר האור העילאי מאיר לפניו, ולפניו דייקא לחזות בנועם ה' כדמבאר החתם סופר בדרשותיו ד' כ"ג ע"ש. אולם יום הכיפורים הוא לא רק בבחינת אורי בלבד, אלא הוא גם בבחינת ישעי, שהקב"ה כביכול הוא גם נותן יד לפושעים ועוזר להם לעלות ולצאת מבור - הקליפות שנפלו בו, וחסר רק ההתעוררותא דלתתא להביע הרצון לצאת ממנו, ואז יושע בה' תשועת עולמים".

8 רבי אברהם דוד לאוואיט בספרו שער הכולל ורבי ברוך עפשטיין בספרו ברוך שאמר העירו שיש עוד הרבה פסוקים וביטויים בתנ"ך שנדרשים על ראש השנה ויום הכיפורים, וכי יקבעו לומר גם אותם פעמיים בכל יום?

בתיבת לולא נרמז אותיות אלול, שאז הזמן לתקן מעשיו כדי שלא יגרום החטא [...] ומטעם זה אומרים מזמור הזה בחודש אלול מפני שנזכר בו פסוק זה [...] שבו נרמז שבאלול צריך לתקן מעשיו שלא יגרום החטא, שמר"ח אלול מתחילין ימי רצון [...] ולכן מתחילין לומר מזמור זה דכתיב בו לולא.

ומה ש"אלול" מופיע כאן בסדר הפוך של האותיות – "לולא" – ביאר בספר "שער המלך" (שער א, פרק א – אלול), כי כמו שצבי רץ ומחזיר פניו לאחוריו, כמו כן האדם שהוא רץ בכל השנה ואינו יודע למה רץ ועל מה, צריך בזה החודש להחזיר פניו לאחוריו, להשיג מה שפגם בכל חודשי השנה. יש להניח שעובדת סימון המסורה נקודות על ארבע אותיות אלה של "לולא", אף היא אינה מקרית. בבבלי, ברכות ד ע"א⁹ אמרו על כך: "למה נקוד על לולא? אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא, אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם אם לאו, שמא יגרום החטא"¹⁰. דומה שאין לך מתאים מחודש אלול לתחושת מסר כזה! בכל מקרה קשה שלא לראות זיקה ישירה בין עובדת ניקודן של אותיות אלה דווקא ובין אמירת המזמור דווקא בחודש אלול.

משם הגר"א נמסרה שייכות נוספת של המזמור לימים הנוראים. הפסוק "שמע ד' קולי אקרא וחנני וענני" (פסוק ז) מתפרש אצלו כך: "קולי" זה קול השופר הנשמע בראש השנה; "אקרא" זה יום הכיפורים, כמו שנאמר בישעיהו (נה, ו): "דרשו ד' בהימצאו קראוהו בהיותו קרוב" ואמרו חז"ל (ראש השנה יח ע"א) "אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ויום הכיפורים" – על הימים הראשונים נאמר "דרשו ד' בהימצאו" ועל יום הכיפורים נאמר "קראוהו בהיותו קרוב".

9 וכן הביא רש"י, תהלים שם, על אתר.

10 יצוין כי המילה חסרה בכמה נוסחים של המסורה, אף אינה מתורגמת בתרגומים עתיקים. ייתכן שזה פשר הניקוד, שהוא מעין מעשה מחיקה, לפי שעלולה להשתמע הבעת אפשרות של חוסר אמונה בד'; וראו מעין זה באיוב יג, טו: "הן יקטלני (לא) [לן] איחל אך דרכי אל פניו אוכיח", ודרשת חז"ל במשנה סוטה פ"ה מ"ה ובבלי שם.

המזמור: תוכן ומבנה

עיון בתוכנו של המזמור ובמבנהו עשוי להעניק תובנה נוספת לשיוכו לענייני דיומא. יש לתת את הדעת לארבעה קשיים בסיסיים הטמונים במזמור. ראשית, כלולות בו לכאורה סתירות תכניות מהותיות: מחד גיסא מובע בו ביטחון מוחלט: "ממי אירא [...] ממי אפחד [...] צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו. אם תחנה עלי מחנה לא ירא ליבי, אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח [...] ביום רעה יסתירני בסתר אהלו" (א-ו), מאידך גיסא מובעים בו דווקא חשש, תחינה ובקשה: "שמע ד' קולי אקרא, וחנני וענני [...] אל תסתר פניך ממני, אל תט באף עבדך [...] אל תטשני ואל תעזבני [...] אל תתנני בנפש צרי" (ז-יג).¹¹ פליאה היא אפוא: האמנם מזמור אחד יכול להכיל שתי גישות מנוגדות בתכלית? יתרה מזאת, אפילו אם מזמור אחד יכול להכיל את שני המצבים הנפשיים הכל כך שונים, היעלה על הדעת להקדים את הביטחון לחשש? הלא אם כבר אזי היינו מצפים להיפוכו של דבר: תחילה חשש ולבסוף ביטחון. שנית, בולט מאוד השינוי הסגנוני בין חלקו הראשון של המזמור לחלקו השני. המזמור פותח (פסוקים א-ו) בלשון נסתר, בפנייה אל ד' בגוף שלישי, והוא עובר (פסוקים ז-יג) ללשון נוכח, פנייה אל ד' בגוף שני, עד חתימה (פסוק יד) בפנייה אל עצמו. והרי גם זה מוזר, שכן היינו מצפים לרצף סגנוני ולמזמור אחיד! לא זו בלבד, בולטת למדיי העובדה שבחלק הראשון המשפטים ארוכים ונמלצים, לעומת זאת המשפטים שבחלק השני קצרים מאוד. מן הסתם דברים בגו. שלישית, אם דיברנו לעיל על פער סגנוני בין החלקים, הרי יש מילות מפתח החוזרות ונשנות ויוצרות מקבילה ברורה בין שני החלקים, כמפורט להלן:

11 יש מקום להפנות תשומת לב לקשר שבין ניסוחי הסתר פנים שבמזמור דידן לניסוח הצרות המתוארות בדברים לא, יז: "אל תט באף" – "יחרה אפי"; "אל תעזבני" – "ועזבתים"; "אל תסתר פניך ממני" – "והסתרתני פני מהם"; "לאכול את בשרי" – "והיה לאכול"; "צרי" – "ומצאוהו [...] צרות".

א. "ד' אורי וישעי"	ט. "אל תעזבני אלקי ישעי"
ב. "צרי ואיבי לי המה כשלו ונפלו"	יב. "אל תתנני בנפש צרי"
ג. "לא יירא לבי"	ח. "לך אמר לבי" יד. "חזק ויאמץ לבך"
ג. "אם תקום עלי מלחמה"	יב. "כי קמו בי עדי שקר"
ד. "אחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש"	ח. "בקשו פני, את פניך ד' אבקש"
ה. "ביום רעה יסתרני בסתר אהלו"	ט. "אל תסתר פניך ממני"

בעוד ששתי השאלות הראשונות הִטו לחלוקה בין שני חלקי המזמור, שאלה זו מטה דווקא לאיחוד החלקים.

הערה נוספת שנכון לתת לה את הדעת: בעוד שבפסוק ד נאמר "אחת שאלתי מאת ד'", הרי להלן מפורטות הרבה יותר משאלות: "שבתי בבית ד' כל ימי חיי, לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו [...] יצפנני בסכה ביום רעה, יסתירני בסתר אהלו בצור ירוממני";¹² הלזה ייקרא "אחת"¹³?

שאלות אלה, בעיקר הראשונה שבהן, הטרידו מאוד פרשני מקרא. כדי כך מגיעים הדברים, שמן החוקרים האמונים על אסכולת ביקורת המקרא – עפרא

12 וכבר עמדו על הדבר חכמים במדרשם, ואף השיבו שדבר זה למדו משה מהקב"ה, ראו ילקוט שמעוני (רמז תשו): דבר אחר, אחת שאלתי אמר לו הקדוש ברוך הוא לדוד, בתחילה אתה אומר. אחת שאלתי, ואחר כך אתה שואל כמה שאלות, שנאמר, שבתי בבית ה' וגו'. אמר לו, ריבונו של עולם ממך למדתי, לא יהא העבד שווה לרבו. בתחילה אמרת (דברים, י, יב), ועתה ישראל מה ה' שאל מעימך כי אם ליראה את ה', ואחר כך פתחת להם מצוות הרבה, שנאמר, ללכת בכול דרכיו. הוי דיו לעבד שיהא כרבו".
וראו אצל ש"י רובינשטיין, שארית מנחם, ב, פאריז תשי"ד, עמ' ריד, בהסתמך על מה שכתב בעל פנים יפות על הפסוק: "אחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש", שבמסכת תענית (ח ע"ב) אמרו שאין לבקש על שני דברים כאחד, ולעומת זאת אנחנו שואלים בראש השנה וביום הכיפורים כמה וכמה בקשות. אלא שכל אותן בקשות מכוונות לתכלית אחת – לעבודת השי"ת שלא תהא שום מניעה לעבודת השי"ת, לישב בבית ד' ולחזות בנועמו. זהו שאמר דוד המלך ע"ה, אף שביקשתי הרבה בקשות – אחת היא, אחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש, ולא יותר. כך גם בחודשי אלול ותשרי, שהבקשות רבות וגדושות, אומרים אנחנו מזמור זה שבו הפסוק "אחת שאלתי", ואנחנו מגלים דעתנו שבעומק העניין בקשתנו אחת היא.

13 על דרך הרמז תוזכר אמירת רבי חיים ויטל: "אחת שאלתי", אלו ראשי תיבות: אח"ת – ארץ ישראל, חיי העולם הבא, תורה, היינו שלושה דברים שעליהם אמרו חז"ל (ברכות ה ע"א) שהם נקנים בייסורים ועניינם אחד – בקשה על תורה המחוברת עם ארץ ישראל.

לפומייהו – היו שקבעו כתוצאה ממנה, נחרצות, כי "המזמור מורכב משני חלקים הטרוגניים לגמרי [פסוקים א-ו, מול פסוקים ז-יד] שלא היה מן הראוי לצרפם יחד".¹⁴ אלא שכאמור, האמת היא כי לא רק מבחינה אמונית אלא אפילו מבחינה טקסטואלית-ספרותית ניכרת ביותר הזיקה הברורה שבין שני החלקים (וכפי שפורט בשאלה השלישית הנ"ל).

זאת ועוד, העובדה שמדובר במזמור אחד ואחיד בולטת בסדרה של מקבילות צורניות פנימיות. דוק ותשכח שש פעמים נזכר שם ד' בחלק הראשון של המזמור (א-ו) וכך בדיוק אותו מספר נזכר שם ד' (כולל "אלוקי ישעי") בחלק השני של המזמור (ז-יג, עד החתימה שבפסוק יד). ועוד, במקביל לשבע לשונות של שהייה בבית ד', הנזכרות בחלק הראשון ("שבתי בבית", "לחזות בנועם", "לבקר בהיכלו", "יצפנני בסכה", "יסתרני בסתר אהל", "בצור ירוממני", "אזבחה באהל", גם בחלק השני יש שבע לשונות של בקשת קרבה ומחסה ("אל תסתר", "אל תט באף", "אל תטשני", "אל תעזבני", "הורני ד' דרך", "נחני", "אל תתנני"). ועוד, צא ולמד שהמזמור פותח וננעל בשם ד'. החלק הראשון פותח (אחר הכותרת "לדוד") בשם ד': "ד' אורי וישעי", והחלק האחרון והסופי נחתם גם הוא בשם ד': "אשירה ואזמרה לד' – נעוץ סופו בתחילתו; הלוא דבר הוא – ודאי מזמור אחד ואחדותי לפנינו.

14 ה' גונקל, מובא אצל מאיר וייס, "תהלים כ"ז", תרביץ סד (תשנ"ה), עמ' 323-330 [=] אמונות ודעות במזמורי תהלים, ירושלים תשס"א, עמ' 61-70], וראו שם הפניות נוספות. לעומת זאת מסקנתו הנחרצת של וייס עצמו גורסת נחרצות כי "על פי ההתבוננות כדבעי במזמור בכלוליותו נתברר שהוא יצירה ספרותית אחידה, שאינה מורכבת, שכן חלקיו מצטרפים זה לזה באופן אורגני". כן ראו אצל פייבל מלצר, פני ספר תהלים, ירושלים תשמ"ג, עמ' סג: "השאלה הגדולה המתעוררת בהבנתו של הפרק היא, אם לפנינו מזמור אחד, או שהמזמור כפי שהוא בידינו כולל שני מזמורים שנתחברו יחד במרוצת הזמן. הכל מודים, או הכל צריכים להודות, כי יש הבדל מסוים בין החלק הראשון, הפסוקים א-ו, והחלק השני, הפסוקים ז-יד. בחלק הראשון מרובה הבעת הביטחון, ואילו בחלק השני מרובות פניות התפילה והבקשה. עובדה זו הביאה מפרשים חדשים רבים לראות כאן שני מזמורים שונים [...] אכן יש להודות, כי הפעם קושייתם של אלה הרוצים לפלג את הפרק חזקה יותר מהרגיל, כי במזמורנו באה תחילה הבעת הבטחון ואחר כך הבקשה לישועה; תחילה השקט ואחר כך הסערה. תחילה התהילה ואחר כך התפילה. ויש להודות, כי בדרך כלל קל לנו יותר להבין תפילה העוברת לתהילה ולתודה, סערה המשתככת וקמה לדממה, מאשר להיפך"; וראו להלן.

מכאן שבמקום לדבר על שני מזמורים, נכון יותר מכל בחינה שהיא לדבר על שני חלקים¹⁵ של מזמור אחד. יתרה מזאת, מדובר בשני חלקים המנהלים ביניהם מעין דו-שיח, כאשר הם מבטאים שני מצבי-נפש של המתפלל,¹⁶ ובסופם משפט כללי שהוא מעין מסקנה וסיכום. אמור מעתה: אכן נכון שהחלק הראשון מבטא שוב ושוב מסרי ביטחון, משפטיו ארוכים ומליציים ופנייתו בנסתר, כשם שנכון שהחלק השני מבטא שוב ושוב מסרי תחינה, משפטיו מצומצמים ופנייתו בנוכח,¹⁷ וכך נכון שלבסוף בא משפט חיתום הנדרש יפה בסוגיית ברכות (לב

15 יש מי שאף לא הסתפק בחלוקה לשניים אלא נטה לחלק את המזמור לשלושה חלקים: א-ג; ד-ו; ז-יד. לדידו, הפסוקים הראשונים מכוונים לתקופת אושר וביטחון מוחלט; הפסוקים האמצעיים מכוונים לתקופה שבה הביטחון בהמשכיות מציאות האושר מתחיל להתערער; והפסוקים האחרונים מכוונים לתקופה קשה, שבה האדם ניצב לבדו מול אויביו, ראו הרב אמנון בזק: "לדוד, ה' אורי וישעי", דף קשר, גיליון 875. יחד עם זאת ספק אם יש הכרח בחלוקה זו, וכדאיתן להכי ניתן להוסיף ולחלק עוד ועוד.

16 בהקשר זה הפנה הרב אלחנן סמט ("ה' אורי וישעי": על מזמור כז בתהלים", בתוך www.etzion.org.il), למסתו של הר"ד סולוביצ'יק "מה דודך מדוד", בסוד היחיד והיחד, ירושלים תשל"ו, עמ' 191 ואילך: בחינת ראש השנה ויום הכיפורים. הרב סולוביצ'יק מדמה שם את ההבחנה בין ראש השנה ליום הכיפורים להבחנה בין עלייתו הראשונה של משה להר סיני ובין עלייתו האחרונה: "בראש-השנה אנו שומעים את הד קולו של הקב"ה החוצב להבות אש במעמד הר סיני הראשון לעיני כל בשר, וביום הכיפורים אנו מתייחדים עם משה, שהתייצב בהר והקשיב רב קשב לדממה דקה, שממנה בקע ועלה פלא התשובה וחסדי האל. דיוקן אחר למעמד הר סיני האחרון [...] אור פלאים לא האיר את דרכו (של משה), לפידי אש לא בערו וערפלי טוהר לא כיתרוהו [...] משה עלה בהר, הסתכל הנה והנה, ביקש את הא-ל ולא מצאהו [...] משה לא חדל לבקש את האל, בודד [...] ומחולחל חרדה גדולה אולי לא ייחשף אלוה ממרומים. רצה הא-ל כי משה יחכה לו הפעם, יבקשהו, יתחנן ויעתר אליו בתפילה. ושעת רצון באה, והאל נזדקק ונענה לו [...] אולם גילוי זה עלה לו למשה ביסורי נפש נענה [...]. בחרדה, חרדת היצור, כשהוא מנותק מן היוצר לרגע קט. לא ראי יום הזכרון כראי יום הכיפורים. באחד לחודש השביעי יוצא האל לקראת האדם; בעשור לחודש יוצא האדם לקראת האל. ביציאה הפומבית של האל לקראת הכלל גנוז סוד המלכות והדין. ביציאה החשאית של הפרט לקראת האל היושב בסתר, בצל, צפון סוד התשובה. אמנם כן, האדם יכול להיפגש עם בוראו בשתי דרכים [...] לפרקים הקב"ה נראה לאדם ומאיר לו את פניו [...] משביעהו חיות ומרעיף עליו טל תחייה, בלי אשר יחכה לו האדם ימים ולילות, בלי שיחפש ויבקש אותו [...] ברם לעונות תכופות האל מסתתר [...] ואז מתחנן האדם 'הראני נא את כבודך'. אם האדם המבוהל והמטורד, צמא ישועה והרווחה, כמה לאל חי, והאלוקים אינו חש להיפגש עמו, עליו לעשות כמו שעשה משה בבוקר הפלאי ההוא. עליו לבקש את האלוקים [...] בזריות, בתכיפות, בהתמדה, ביגיעה והתמכרות. כך מבקשים וכך מוצאים את האלוקים".

17 ביחס לשימוש באמצעי של "נוכח" ו"נסתר" ביחס לד' ראו הפניית הרב אלחנן סמט, שם, למה שכתב א"ל שטראוס במאמרו "על שלושה מזמורי תהלים", בדרכי הספרות: עיונים בספרות ישראל ובספרות העמים, ירושלים תשי"ט, עמ' 69-70: "המשוררים השתמשו לא

ע"ב): "אמר רבי חמא ברבי חנינא: אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל, שנאמר 'קוה אל ד' חזק ויאמץ ליבך וקוה אל ד'".¹⁸
 אשר לעובדה שדווקא הפתיחה בביטחון ואילו ההמשך הוא בתחינה, הרי על זה כתב פייבל מלצר¹⁹:

שאיין זה מן הנמנע להבין כי גם סדר זה יתכן. יתכן והמשורר-המתפלל יפתח בהבעת הבטחון ורק אחר כך ירצה כל בקשותיו. כי לא רק לגבי עניני הגיון נאמר 'אין סדר למשנה' ו'אין מוקדם ומאוחר', אלא אף בהבעת רגשות, בהשתפכות הלב, אין אנו צריכים לדרוש הדרגה הגיונית והשתלשלות הגיונית.²⁰

משל למה הדבר דומה? להקדמת "אין כאלוקינו" ל"מי כאלוקינו"; להצבת אמונה תמימה וחדה ראש לכול ורק מתוכה יש אפשרות ללבטים, לשאלות ולספקות; לאמרתו הידועה של הגר"ח מבריסק על "שני כתובים המכחישים זה את זה" רק אם קיים "הכתוב השלישי שיכריע ביניהם" ועוד. הוא הדין בנדון דידן, אין לטמון ראש בחול ולהתעלם ממצבי תהייה וספק, שאלות וחששות, תחינות ובקשות, כשם שאין להתעלם כמוכן מחובת הביטחון וממצוות הביטחון. שני אלה הם כ"תרי ריעין דלא מתפרשין" אצל רוב הבריות והדברים מהלכים חליפות לכאן ולכאן. לכשתימצי לומר זהו "אחת שאלת": גם הביטחון

אחת בכוח זה, כדי להרחיק מעלינו או לקרב אלינו את הנושא [...] דווקא בשעת המבחן, בגיא צלמוות, מורגשת קרבת האלוקות, שכאילו נסוגה קודם למרחק הידיעה הבטוחה".

18 וראו מו"ר הגר"א שפירא, מורשה – שיחות למועדים, ירושלים תשס"ח, עמ' לה.

19 פני ספר תהלים, שם.

20 לעניין זה דומה כי אין משמעות יתרה לשאלת העיתוי ההיסטורי לאמירה המקורית של המזמור על ידי דוד, שאלה שהתחבטו בה פרשנים, ראו ראב"ע על אתר הסובר "כי זה המזמור חיברו דוד באחרית ימיו כאשר נשבעו אנשיו לא תבוא עמנו למלחמה"; וראו ספורנו ומלבי"ם שהסיקו כי דוד אמר את המזמור בעת בריחתו מעם שאול. אף היה מי שהציע כי הכוונה לגלותו של דוד בעת מרד אבשלום וסיוע לדבר ממדרש במדבר רבה, יא: "עד שלא חטא דוד באותו מעשה ד' אורי וישעי ממי אירא', כיון שבא אותו מעשה: יאבוא עליו והוא יגע ורפה ידים' (שמו"ב יז, ב)"; וראו הרב א"י שריר, "הורני ה' דרכך – ההכנה ליום הכפורים על פי מזמור כ"ז בתהלים", בספרו עצומו של יום: עיון בסדר עבודת יום הכפורים ובדרכי הכפרה בו, ירושלים תשס"ד, עמ' 11–39. כאמור, דומה כי מבחינת עיקרי מסריו של המזמור הדבר אינו מעלה ואינו מוריד, ובכל מקרה כבר אמרו במדרש תהלים (יח): "ר' יודן בשם ר' יהודה אומר, כל מה שאמר דוד בספרו, כנגדו וכנגד כל ישראל אמרו וכנגד כל העתים אמרו", לא רק לשעה, וכאמור בסוגיית מגילה (יד ע"א) "נבואה שהוצרכה לדורות", ולא רק לשעתה, היא שנכתבה ונכללה בכ"ד כתיב הקודש.

וגם התחינה, גם בקשה כזו וגם בקשה אחרת, בסופו של דבר כולם מתנקזים לעניין אחד, ל"אחת שאלתי" – קרבת ד'.
כך כל ימות השנה וכך בוודאי ובוודאי בימים הנוראים, ימי הדין, אלול וראש השנה ויום הכיפורים והושענא רבא. אמור מעתה: המזמור משקף בצורה מזוקקת את חליפות המצבים מזה ואת התקווה והביטחון מזה, ואין להתפלא שדווקא אותו ראו כמתאים ביותר לשיבוץ בתפילות חודש אלול והימים הנוראים.

[מתוך: טללי אורות, טו (תשס"ט), הוצאת מכללת אורות ישראל]